

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 92 1971

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1972

ner, indtil deres veje mødes i døden, i indre syner af den kærlighedslykke, de ikke kunne realisere i illusionernes verden. De holdes adskilt, så længe de kan begære, men nærmes til hinanden, da de opgiver sig selv. Dette er den død, som er vejen til genopstandelse, til det nye liv, som symbolsk er fremstillet i trinrækken af elskende par på godset Favsingholm. Kristendomshaderen Pontoppidan har dermed bekræftet den side af den religiøse tradition, som Henriksen lægger vægt på og har fremstillet i sin frie fortolkning af Johannes-evangeliet.

Der er megen dunkel tale i Henriksens bog. Han er ikke en stringent tænker, men tilspidser både sine psykologiske overvejelser og sine tolkninger i komplekse billeddannelser, der står mål med digternes. Han er en gendigter, profet och tungetaler fuldt så meget som en fortolker. Og som det i en fortælling gælder, at den skildrede verden er digterens verden, gælder det om Henriksen, at hans analyser ikke uden videre kan løsnas fra ham selv og anvendes i anden sammenhæng. Blandt andet af den grund har jeg undladt at gå ind i en detaildiskussion og i stedet koncentreret mig om att fremstille metoden og de gennemgående foreställinger, så meget mere som dette ikke skal være en indföring i det stof, Henriksen behandlar, men i Henriksens selv. Men også dette er en fortolkningsopgave.

Det skal nævnes, att Henriksen er den eneste nulevende litteraturforsker i Danmark, der i snävrere forstand har dannet skole. Men hans egenart, som den er skildret her, gör, att hans tilhängere er en menighet att troende, som med hans livssyn har overtaget hans sprog.

När Henriksen kalder Johannes-evangeliet en novelle, må man retfærdigvis kalde »Gotisk tid« en roman: den handler om mennesket. Eller man kunne kalde den et evangelium: fortælleren hedder Aage Henriksen, og det er der for en gangs skyld intet mystisk ved.

Johan E. de Mylius

Arthur R. Evans Jr (ed.): *On Four Modern Humanists: Hofmannsthal, Gundolf, Curtius, Kantorowicz*. Princeton University Press 1970.

En grupp amerikanska och europeiska forskare har för serien *Princeton essays in European and Comparative Literature* tecknat sin bild av fyra stora europeiska 1900-talshumanister, Hugo von Hofmannsthal, närmast i hans egenkap av kritiker (1874–1929), Friedrich Gundolf (1868–1931), Ernst Robert Curtius (1886–1956) och Ernst Hartwig Kantorowicz (1895–

1963). Det är en ojämn, stundom irriterande men nästan alltigenom spännande läsning, mera dock på grund av föremålets lyskraft än porträttörernas konst.

Enligt vad utgivaren, Arthur R. Evans Jr., förklarar syftar boken till att belysa den europeiska humanismens kris efter två världskrig. Det speciellt intressanta med den valda konstellationen är därtill att samtliga stod under Stefan Georges personliga inflytande, även om det drabbade högst olika: Curtius lyckades inte få tillträde till mästarens lärjungakrets medan Gundolf tvangs till en smärtsam frigörelsekamp. Som bidrag till studiet av Stefan Georges utomordentliga inflytande i det tysktalande Europa har boken mycket att ge. Den europeiska humanismens kris, vad innebär sådant tal mera precis? Är det något mera än en pretentiös och ofruktbar jämmer över att världen förändrats, att de lärdas sociala prestige sjunkit och att det blir allt färre som har någon klassisk bildning? Ofta har man en känsla av att denna »kris«, liksom f. ö. den som tillskrivs litteraturvetenskapen, är någonting konstant, en klagan som varje generation upphäver. Det skulle i realiteten inte vara svårt att dra fram en rad moment i vår aktuella kulturmiljö som är löftesrika och glädjande ur humanistisk synpunkt, t. ex. det starkare intresse för historia, inte minst idéhistoria, som blivit en följd av vänsterentusiasmen. Därmed inte sagt att det inte är trist och skadligt att latinkunskaperna håller på att försvinna, det är i själva verket så allvarligt att något måste göras åt det med det snaraste.

I fråga om de fyra representanter som boken behandlar är det emellertid subjektivt välmotiverat att tala om just den europeiska humanismens kris. Alla var i hög grad europeiskt sinnade samtidigt som de var i djupet bestämda av sin nationella bakgrund. Hofmannsthal har betraktats som den förkroppsligade *esprit autrichien*, Curtius uppfattade sig som den tyska andens verkliga representant och försvarare, Gundolf och Kantorowicz var på tyska intellektuella judars vis mer tyska än de blondaste arier. Två av de fyra levde länge nog för att tvingas bevittna hur den tyska humanistiska kultur som de älskade förvrängdes till en grotesk och diabolisk karikatyr när slöddret kring Hitler grep makten. Till det som man usurperade hörde Georgekretsens kulturaristokratism: Goebbels hade under sina Heidelbergstudier med den utanförståendes avund iakttagit den intensiva inbördes beundran som utvecklades bland de invigda och som särskilt gynnade Friedrich Gundolf. Yakov Malkiel som skrivit essän om Kantorowicz har på grundval av en

smärtsam självsyn skildrat hur den åldrade George och många av hans lärjungar vacklade inför nazisternas frestelser, men han påminner också om två viktiga fakta: mer än hälften av Georges närmaste disciplar var judar och av den antisemitism som också utvecklades i kretsen berördes poeten inte; från den aristokratiska cirkeln utgick också grevarna Stauffenberg, 20-juli-attentatets verkställare och offer.

De sakligt tyngsta studierna i boken har Curtius och Kantorowicz till föremål. Genom sin uppväxt i Elsass hade Curtius blivit särskilt känslig för det fruktbara, ja nödvändiga i en kulturell integration mellan tyskt och franskt. I det gamla karolingiska kärnområdet lärde han sig hur Romania och Germania tillsammans skapat europeisk kultur i dess särprägling, men han levde också mitt i den hatfyllda kampen mellan tysk och fransk nationalism och såg sin far förgäves arbeta för en försoning i trots mot den tyska militarismen. Så blev Ernst Robert Curtius' gärning som forskare och kritiker en förening av det kulturkonserverande och det nydanande. Han verkade som introduktör av modernistiska strömningar i Tyskland, skrev t. ex. den första tyskspråkiga essän om T. S. Eliot, men sin största insats, i varje fall internationellt, kom han att göra genom sina storslagna undersökningar av den europeiska litteraturens djupa beroende av den latinska medeltidskulturen, främst den retoriska traditionen.

Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter (1948) hör till de stora verken i den europeiska humanismens tradition, en storlagen syntes med väldiga perspektiv men också den mest frappanta bekräftelse på hans lärare Aby Warburgs tes: Der liebe Gott steckt im Detail. Genom att påvisa livskraften hos de fasta antikärvida formlerna, de s. k. *topoi*, har Curtius på ett definitivt sätt skarpt blicken för de litterära sammanhangen från antiken till romantiken, stilistiskt lika väl som idémässigt. Det är en magnifik insats som försonar med många av hans diktatoriska later. Evans har själv med beklagande konstaterat att den store humanisten hade trista mänskliga brister, en överdriven aristokratism, änsaknad av generositet: hans polemik med Erich Auerbach kring *Mimesis* och dess följdföreteelser var mänskligt, delvis också vetenskapligt en förödande bumerang.

Ernst Robert Curtius sökte sig till Georgekretsen men blev avvisad. Ernst Kantorowicz, den elegante och förmögne dekorerade frontfrivillige blev en av de mest lysande satelliterna. Den traditionella tyska vandringen mellan universiteten slutade för hans del i Hei-

delberg där han doktorerade i historia 1921. Han var tidigt inriktad mot medeltidshistorien vilket gjorde latinstudier till en självklarhet. Med sin bok om kejsar Fredrik II, »Friedrich der Grössere» som han kallades i Georgekoteriet, 1927 åstadkom han en av de mest karakteristiska litterära manifestationerna av Georgeandan som därutöver blev både en bokhandels-succé och en akademisk skandal som fördröjde hans karriär: en ung okänd forskare som hade oförsynheten att presentera ett stort och påkostat arbete om en av den tyska medievistikens favoritgestalter utan någon lärd apparat, utan ens en bibliografi! Attackerna var bittra och många, försvararna få, men Kantorowicz tog vinden ur kritiken genom att fyra år senare publicera en supplementvolym med en överväldigande dokumentation och en rad detaljstudier såsom exkurser.

År 1932 efterträdde Kantorowicz Fedor Schneider som professor i Frankfurt. Det var i de sista skymningstimmarna. När mörkret föll över Tyskland 1933 drabbades Kantorowicz som andra judiska intellektuella först av trakasserier och hot, senare av organiserade förföljelser från den nazistiska studentpöbelns sida, och han tvangs att ta avsked året därpå. Men han stannade i Tyskland som privatlörd ända till »kristallnatten» i november 1938 då han med knapp nöd lyckades fly över Holland och England till USA. Hans långa tvekan att emigrera sammanhänge naturligtvis med hans djupa bundenhet vid tysk kultur och hans konservatism, egenskaper som blev ödesdigra för tusentals av hans tyska rasfränder.

I USA kom Kantorowicz först att arbeta vid University of California i Berkeley där han skrev sin litteraturhistoriskt viktigaste bok, *Laudes Regiae*. Efter den uppslitande striden om de akademiska lärarnas lojalitetsförklaringar i McCarthy-hysteriens tecken 1949-51 i vilken Kantorowicz, vis av sin tyska erfarenheter, kämpade för frihetens sak flyttade han till Princeton där han fullbordade sin stora monografi *The King's Two Bodies*, en studie i medeltidens politiska teologi. *Laudes Regiae* hör till mina största läsupplevelser. Dess tema är egentligen mycket smalt och kan verka perifert, de liturgiska hyllningsropen (främst *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*) och medeltidens härsarkult. Men också i Kantorowicz' verk »steckt der liebe Gott im Detail». Den karolingiska formeln studeras ända från sitt senantika ursprung till sitt sentida förnedringstillstånd som en fascistisk topos i det antiksvärande Italien. Det har blivit en utomordentligt tät framställning som dragit in stoff från de mest oväntade ämnesområden, ett

monument över en sann lärdom som inte döljer några svårigheter för läsaren men inte heller briljerar i ett sterilt vacuum.

Den humanistiska vetenskapshistorien hör till de fält som borde odlas flitigare, åtminstone vad gäller dess modernare delar. Boken *On Four Modern Humanists* ger trots sina brister i form av pretentiöst djupsinne, dunkel historiemetafysik och språklig ovighet en föreställning om hur spännande en sådan forskning kan bli och vilka intressanta belysningar den kan ge åt centrala skeenden inom den allmänna kulturhistorien.

Inge Jonsson

Marxistische Literaturkritik herausgegeben und eingeleitet von Viktor Žmegač. Athenäum Verlag. Bad Homburg 1970.

Det är naturligtvis bra att få ett antal exempel på marxistisk litteraturkritik samlade i en volym. Men vill man nå det mål Viktor Žmegač ställer för sin antologi — att tydliggöra denna kritiks innebörd och syfte och att rubba förutfattade meningar — då räcker det inte att bunta ihop ett tjug essäer och förlita sig på den bildade allmänhetens goda vilja att själv rekonstruera den marxistiska litteraturkritikens centralproblem och utvecklingslinjer. Det grundläggande felet i redigeringen finner jag i Žmegačs tredje målsättning — att presentera vidd och mångfald men undvika skolor och grupperingar. Det borde ju inte ligga någon motsättning i detta. Tvärtom hade antologin i så fall fått den stadga som gjort att den kunnat fungera som utmaning och uppmaning. En samling av detta slag måste helt enkelt förses med inledningar och kommentarer som sätter in de teoretiska utläggningarna och de enskilda analyserna i ett historiskt sammanhang och som utreder deras inbördes relationer och deras ställning i förhållande till marxismen i allmänhet och till kulturpolitiska doktriner. En antologiredaktör bör t. ex. göra sig mödan att peka på de specifikt marxistiska dragen i en viss analys, han bör göra jämförelser med icke-marxistiska forskningsresultat. De impressionistiska förordens tid borde vara förbi, i dessa som i andra sammanhang.

Jag vill ge två exempel på just den här kritiken, det ena från antologins teoretiska, det andra från dess litteraturkritiska del.

Samlingen inleds med en uppsats av V. F. Pereverzev, *Notwendige Voraussetzungen der marxistischen Literaturwissenschaft*. Uppsatsens titel liksom dess placering, den följs av Lukacs'

inledning till Marx' och Engels' estetiska skrifter, gör att man förväntar sig en allmänt hållen, möjligen officiöst sovjetisk, introduktion, men så blir inte fallet, Den, jag tror man kan skriva: de, för vilka Pereverzev är en okänd storhet, borde få veta att han representerade en mycket speciell variant av marxistisk litteraturteori i det på skolor och grupperingar så rika 20-talets Sovjet. Till en del framgår visserligen hans ståndpunkt av texten, men ingalunda i någon sammanhängande form. Framförallt är det lätt att missa de politiska implikationerna i hans teori, som gjorde att han bannlystes av den stalinistiska partilinjén. Och vad var det då som gjorde honom omöjlig under åren 1929-30, den stora kollektiviseringen år?

För Pereverzev var det litterära verket ett uttryck för den dialektiska enheten mellan den socio-ekonomiska processen och författaren. Denna enhet kallas överraskande för »vara», das Sein. Den marxistiska kritikerns uppgift var att blottlägga den punkt i verket, den »autogena bild», där enheten gestaltades — ofta fann man den i huvudpersonens utveckling och reaktioner. Gestaltningsprocessen var från författarens sida i princip undermedveten.

Den »autogena bilden» var alltså ett subjekt där »varat», das Sein, blev till medvetande. Pereverzevs användning av begreppet »vara» antyder att han tillskriver verket en autonomi som gör externa metoder ointressanta. I uppsatsen rekommenderar han i stället strukturanalys, detaljstudium, noggrann eftertanke, forskarsinne, vidsyn och skarpblick. Men det var förstås inte sådana truismer som förde honom i onåd, som en injektion mot grasserande sociologism inom litteraturkritiken kan de f. ö. ha haft ett visst värde. Men om man som Pereverzev hävdar konstverkets autonomi måste man förneka att överbyggnadens ideologier kan ha inflytande på verket och i Pereverzevs fall gäller detta förnekande också ideologins möjlighet att påverka samhällets socio-ekonomiska bas. Det var detta som förde hans litteraturkritiska teori i direkt konfrontation med den partilinjé som just under dessa år strävar efter att med politiken som medel förändra både överbyggnad och bas.

Pereverzevs teori har alltså intresse i sig själv med sina inslag av marxism, vulgärmaterialism, freudianism och möjligen med ett symbolistiskt arv. Vissa inslag tycks peka fram mot Goldmann. Teorins uppgång och fall belyser ett viktigt skede i den socialistiska litteraturkritikens utveckling och är ett lärorikt exempel på förhållandet mellan kritik och politik. Man gör varken Pereverzev eller läsaren någon tjänst genom att inte ens antyda detta.